

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

СОКИРСЬКА ВЛАДИЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 94(477.46)''1902/1990''

**НАУКОВА ТА ГРОМАДСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
Г. Ю. ХРАБАНА (1902 – 1990 рр.)**

07.00.01 – історія України

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис.

Дослідження виконано на кафедрі історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник кандидат історичних наук, доцент
Кривошея Ігор Іванович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
докторант кафедри історії України.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, старший
науковий співробітник
Марочко Василь Іванович,
Інститут історії України НАН України,
провідний науковий співробітник відділу
історії України 20 – 30-х років ХХ ст.;

кандидат історичних наук, доцент
Мельниченко Василь Миколайович,
Черкаський національний університет
імені Б. Хмельницького,
директор навчально-наукового
Інституту історії і філософії.

Захист відбудеться „21” листопада 2008 р. о 15³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий „17” жовтня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку української історичної науки характеризується відродженням її кращих національних традицій, застосуванням нових підходів і методів до вивчення актуальних проблем. Подолання наслідків тоталітаризму, відновлення незалежності, демократизація суспільства, утвердження свободи наукових пошуків дозволили правдиво і об'єктивно відтворювати історію українського народу та її видатних діячів, що пов'язано із процесом становлення біографістики як окремої історичної дисципліни та завданням створення «Українського біографічного словника». Формування загальнонаціональних, регіональних та галузевих біографічних ресурсів сприяє загальному піднесенню гуманітарної культури суспільства, патріотичному вихованню громадян.

Із здобуттям Україною незалежності відбулося переосмислення ролі особистості в історії, стрімко зросла кількість біографічних розвідок, що зумовлено бажанням повернути народові забуті імена і показати саму історію в портретах її творців. У сучасній українській історіографії бракує наукових студій, в яких би на широкому, належним чином опрацьованому фактичному матеріалі розкривався і по-новому оцінювався творчий доробок істориків «другого плану», досліджувалися їх інтелектуальні біографії, надбання у вивченні різноманітних проблем історії України через дослідження історії окремого регіону.

З огляду на це сьогодні є актуальним звернення дослідницької уваги на життєвий шлях, становлення суспільно-політичних поглядів і визначення наукових пріоритетів Григорія Юхимовича Храбана (1902 – 1990) – одного з найбільш значимих істориків та краєзнавців, який залишив вагомий слід у науковому житті України, вивченні та популяризації регіональної історії. Офіційно Г. Ю. Храбан не був титулованим науковими званнями, але написаних і опублікованих ним праць вистачило б для здобуття наукових ступенів. Маючи енциклопедичні знання, здатність глибоко аналізувати і відображати історичні процеси, він однаково плідно працював як історик, краєзнавець, археолог. Його ім'я і творчі здобутки знайшли відображення в багатьох довідкових виданнях та працях провідних учених сучасності.

Таким чином, актуальність дисертації зумовлена відсутністю спеціального комплексного дослідження життя і творчості Григорія Юхимовича Храбана, потребою створення повної та об'єктивної наукової біографії вченого, необхідністю виваженого вивчення його внеску в історичну науку, ліквідацією упереджених підходів щодо особи дослідника, пошук та залучення до наукового обігу невідомого досі комплексу джерел, зокрема з колишніх спецховищ архівів, бібліотек України. Висвітлення зазначених проблем дає можливість ширше уявити громадське життя України ХХ ст., глибше висвітлити історію української інтелігенції та її провідних представників.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана в рамках дослідницької діяльності, яку здійснюють кафедра історії України та науково-дослідна лабораторія «Історичне краєзнавство Уманщини» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Тема дисертації затверджена вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 5 від 27 грудня 2004 р.).

Мета дослідження полягає у з'ясуванні ролі і значення наукової і громадсько-педагогічної діяльності Г. Ю. Храбана, реконструкції життєвого та творчого шляху, здійсненні комплексного, об'єктивного аналізу системи поглядів та у визначенні найцінніших складових його наукової спадщини для сучасного відродження української історичної науки.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішити такі наукові **завдання**:

- з'ясувати ступінь наукової розробки теми та проаналізувати джерельну базу дослідження;
- виявити фактори, що впливали на формування особистісного світогляду і громадянської позиції Г. Ю. Храбана, здійснити періодизацію його життя та творчості;
- розкрити основні напрямки наукової та громадсько-педагогічної діяльності дослідника;
- висвітлити співпрацю і стосунки Г. Ю. Храбана з тогочасними українськими вченими і краєзнавцями в процесі науково-дослідної роботи;
- проаналізувати і систематизувати увесь комплекс праць дослідника з археології, історії України, історичного краєзнавства, ввести до наукового обігу нові матеріали творчого доробку історика;
- дослідити місце і роль Г. Ю. Храбана у сучасному розвитку історичної науки.

Об'єктом дослідження є особистість Г. Ю. Храбана на тлі суспільно-політичних процесів періоду, що досліджується.

Предметом дослідження є життєвий шлях та зміст наукової, громадської і педагогічної діяльності Г. Ю. Храбана.

Хронологічні межі наукової роботи обумовлюються специфікою дослідження персоналії і визначаються роками життя та діяльності Г. Ю. Храбана (1902 – 1990 рр.).

Методологічною основою дослідження є теорія наукового пізнання, принцип взаємозв'язку і взаємозумовленості явищ та необхідності їх вивчення в конкретно-історичних умовах. Принципи об'єктивності та історизму дали змогу проаналізувати наукову та громадсько-педагогічну діяльність Г. Ю. Храбана.

В основу історичного пошуку покладені принципи науковості, об'єктивності і всебічності, загальнонаукові та спеціальні методи пізнання.

З урахуванням характеру дослідження, мети і завдань, які мають бути вирішені, комплекс основних дослідницьких методів роботи становлять: конкретно-історичний, що дозволив розглянути еволюцію поглядів Г. Ю. Храбана як історика залежно від суспільно-політичного становища в країні, а також

прослідкувати динаміку наукової проблематики його робіт у контексті розвитку історичної науки; біографічний – допоміг простежити життєвий і творчий шлях дослідника, окреслити його внесок в історичну науку, охарактеризувати умови, в яких відбувалося формування його особистості; системний – створив умови для дослідження широкого кола питань, якими займався Г. Ю. Храбан; пошуково-бібліографічний застосовувався з метою виявлення опорної джерельної бази і теоретичних надбань дослідника; соціологічний – дав можливість шляхом інтерв'ювання встановити неналежно висвітлені факти життя і діяльності краєзнавця; узагальнення і систематизації – був використаний для формулювання і обґрунтування висновку за результатами здійсненого дослідження, а також методи критичного аналізу і синтезу, які дозволили комплексно здійснити реконструкцію наукової біографії дослідника, укласти бібліографію його праць, визначити пріоритетні напрямки його практичної діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше в українській історіографії на основі фундаментальної джерельної бази за умов виявлення та введення в науковий обіг значного масиву нових архівних джерел і літератури комплексно досліджено основні етапи життя і наукової діяльності археолога, історика та краєзнавця Григорія Юхимовича Храбана. У дисертації розкрито його творчість у контексті соціальних, політичних і культурних процесів 50-х – 80-х років ХХ ст. в Україні. Дано загальну характеристику як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, які впливали на результати роботи дослідника, визначено пріоритетні напрямки наукового пошуку, здійснено класифікацію праць історика та розкрито їх значення для науки. При вивченні наукових поглядів дослідника залучено всю його творчу спадщину, що дозволило розкрити внесок Г. Ю. Храбана у дослідження археологічних пам'яток, вивчення історії України та історичного краєзнавства. Докладно розглянуто історіографію проблеми, з'ясовано малодосліджені аспекти творчості Г. Ю. Храбана. У роботі суттєво доповнено перелік праць історика, значна частина якої є неопублікованою і залишається актуальною і дотепер.

Практичне значення проведеного дослідження полягає у можливості використання його основних положень при підготовці праць з археології, історії України, історичного краєзнавства, історіографії, в процесі викладання лекційних і спеціальних курсів, при написанні спеціальних досліджень, в розробці проблем біографістики, складанні біографічних довідників, енциклопедій, у навчально-виховній та краєзнавчій роботі, при укладанні путівників-довідників, формуванні екскурсійних маршрутів, створенні музейних експозицій.

Апробація результатів дослідження відбувалася на засіданнях лабораторії «Історичне краєзнавство Уманщини», на спільному засіданні кафедр історії України і всесвітньої історії та правознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Результати дисертаційної роботи апробовані автором у формі доповідей на міжнародних конференціях: «Архівні джерела у формуванні історичної пам'яті (до 85-річчя архівної служби на Херсонщині)» (Херсон, 2006); «Знаки питання в історії України: регіональний вимір української історії» (Ніжин, 2007); «Польська родина в Україні: історія і сучасність. До 125-річчя з дня народження Кароля Шимановського» (Кіровоград,

2007), «Українсько-московські стосунки середини XVII століття» (Умань, 2008), «Польща – Україна: про минуле заради майбутнього (до 240-ї річниці повстання 1768 – 1769 років на Правобережній Україні)» (Умань, 2008); всеукраїнських: 14 – 15 наукових конференціях «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні» (Київ, 2005 – 2006); «Черкащина в контексті історії України (До 60-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.)» (Черкаси, 2005); «Формування національних та загальнолюдських цінностей на заняттях історії та суспільних дисциплін» (Ніжин, 2005); «Революція 1905 – 1907 рр.: погляд через століття» (Горлівка, 2005); Шостому Всеукраїнському симпозиумі з проблем аграрної історії (Черкаси, 2006); «Національна інтелігенція в історії та культурі України в XX – XXI ст.» (Вінниця, 2006); «Україна в структурі європейської співдружності» (Умань, 2006); «Малі міста на історичній мапі України: проблеми збереження історико-архітектурної спадщини» (Умань, 2007); «Григорій Юхимович Храбан – археолог, історик України та краєзнавець Уманщини», присвяченій 105-й річниці від дня народження Г. Ю. Храбана (Умань, 2007).

Публікації. Теоретичні узагальнення і результати дослідження знайшли своє відображення в одинадцяти одноосібних публікаціях у наукових збірниках та матеріалах конференцій, п'ять з яких є науковими статтями у фахових виданнях, включених до списку ВАК України.

Структура дисертації побудована за хронологічно-проблемним принципом, обумовлена метою та завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків. Загальний обсяг дисертації – 239 сторінок, основна частина займає 183 сторінки, список джерел та літератури – 46 сторінок (483 позиції). Додатки складають 9 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми та її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, сформульовано мету і завдання дослідження, висвітлено його об'єкт, предмет та основні методи, що використовувалися автором під час написання дисертації, обґрунтовано хронологічні межі, окреслено практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі – **«Історіографія та джерельна база дослідження»** проаналізовано ступінь історіографічної розробки проблеми, охарактеризовано використані при дослідженні джерела.

Використавши тематично-хронологічний підхід, опрацьовану літературу, в якій фігурувало ім'я Г. Ю. Храбана, розділено на окремі групи.

До першої групи віднесено дослідження, присвячені Г. Ю. Храбану, які почали з'являтися ще за його життя (1960-ті – 1980-ті рр.). Більшість із них мають характер традиційної біографії, висвітлення дослідницького досвіду краєзнавця, в яких сучасники намагаються відзначити той внесок у розвиток української історичної науки, історичного краєзнавства та археології, що був зроблений дослідником протягом життя.

Вивчення діяльності Г. Ю. Храбана як археолога розпочалося ще на зламі 1950-х – 1960-х років після виходу в світ перших його публікацій, які науковці Інституту археології АН УРСР оцінили позитивно¹. Вчені підкреслювали значимість дослідницької роботи Г. Ю. Храбана для археологічної науки в цілому².

У цей же час з'являються публікації в регіональних періодичних виданнях з оцінкою наукового пошуку Г. Ю. Храбана³.

Високу оцінку діяльності історика як дослідника нумізматичного матеріалу на території України дав В. В. Кропоткін⁴.

Згадування про Г. Ю. Храбана як дослідника ранньослов'янських поселень на території Правобережної України пов'язані з працями дослідників давньої історії України В. П. Петрова⁵, Є. В. Махно. В цей період висока оцінка наукової та науково-організаційної діяльності Г. Ю. Храбана як археолога зустрічається у бібліографічному довіднику І. Г. Шовкопляса⁶. У розділі зазначається, що історика добре знали і шанували науковці Інституту археології АН УРСР. У середині 80-х років ХХ ст. доробок Г. Ю. Храбана у дослідженні трипільської культури отримав високу оцінку в наукових розробках В. О. Круца і С. М. Рижова⁷.

Післяжиттєвий період досліджень наукової спадщини Г. Ю. Храбана не вирізняється великою кількістю історіографічного матеріалу. Так, у першій половині 1990-х років аналіз археологічної спадщини дослідника в ході вивчення матеріалів трипільських поселень Буго-Дністровського межиріччя здійснив С. М. Рижов⁸.

Інтерес до його постаті у вітчизняних науковців зріс уже наприкінці 1990-х років і пов'язаний з дослідженням історії трипільської культури. У зв'язку з цим робилися спроби проаналізувати теоретичний досягнення і практичний досвід наукових досліджень Г. Ю. Храбана у працях С. М. Рижова⁹, Є. В. Пічкура¹⁰,

¹ Довженок В. Дорогою честі / В. Довженок, Є. Махно, Р. Юра // Уманська зоря. – 1963. – 16 серпня. – С. 4.

² Довженок В. Заглядаючи в глибину століть / В. Довженок, Р. Юра // Радянська культура. – 1983. – 8 травня. – С. 4.

³ Гергель І. Дослідник сивої давнини / І. Гергель // Черкаська правда. – 1964. – 19 січня. – С. 4.

⁴ Кропоткін В. В. Клады римских монет на территории СССР / В. В. Кропоткин // Археология СССР: свод археологических источников / под общей ред. академика Б. А. Рыбакова. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1961. – 135 с. с илл. и карт.

⁵ Петров В. П. Етногенез слов'ян: джерела, етапи розвитку і проблематика / В. П. Петров. – К.: Наукова думка, 1972. – 214 с.

⁶ Шовкопляс І. Г. Розвиток радянської археології на Україні (1917 – 1966) : бібліографія / І. Г. Шовкопляс ; АН УРСР, Центральна наукова бібліотека. – К.: Наукова думка, 1969. – 343 с.

⁷ Круц В. О. Фази розвитку пам'яток томашівсько-сушківської групи / В. О. Круц, С. М. Рижов // Археологія. – 1985. – № 51. – С. 45 – 55.

⁸ Рижов С. М. Кераміка поселень трипільської культури Буго-Дністровського межиріччя як історичне джерело. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / С. М. Рижов. – К.: 1999. – 18 с.

⁹ Рижов С. М. Небелівська група пам'яток трипільської культури / С. М. Рижов // Археологія. – 1993. – № 3. – С. 101 – 114.

П. І. Горохівського¹¹ та при вивченні пам'яток стародавньої чорної металургії в наукових розробках С. В. Панькова¹², З. В. Священко¹³.

У наш час науковий доробок Г. Ю. Храбана включений до енциклопедичних¹⁴ та бібліографічних¹⁵ видань. Високу оцінку ролі Г. Ю. Храбана в археологічних дослідженнях на території Черкащини дано також в праці М. Ю. Відейка¹⁶.

Другу групу наукових студій представляють публікації, пов'язані з дослідженням Г. Ю. Храбаном історії народно-визвольного повстання 1768 – 1769 рр. на Правобережній Україні¹⁷. У 1970-х роках його творчий доробок з цього питання став предметом ґрунтовного вивчення історика в діаспорі П. Мірчука¹⁸.

Про Г. Ю. Храбана як видатного дослідника історії соціал-демократичного руху писали З. Дичаров¹⁹, В. Яворівський²⁰, В. Тарнавський²¹.

У 1990-х роках почався новий етап в історіографії проблеми, пов'язаний із відродженням і зростанням суспільного значення краєзнавчого руху та відзначенням ювілейних дат тих історичних подій, що досліджувалися Г. Ю. Храбаном. У контексті відродження історичної пам'яті українського народу значну роль відіграють історико-краєзнавчі конференції, які стали помітним явищем у сучасному науковому житті. Вченими та краєзнавцями на міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях оприлюднено

¹⁰ Пічкур Є. В. До історії вивчення пам'яток косенівської локальної групи / Є. В. Пічкур // Трипільські поселення – гіганти: матеріали міжн. конф. / відп. ред. О. Г. Корвін-Піонтовський ; НАН України, Інститут археології. – К.: Корвін – прес, 2003. – С. 116 – 120.

¹¹ Горохівський П. І. Трипільська культура на землях Уманщини : історичний нарис / П. І. Горохівський. – Умань: Софія, 2007. – 160 с.

¹² Паньков С. В. Чорна металургія населення українського лісостепу : (перша половина I тис. н.е.) / С. В. Паньков. – К.: Наукова думка, 1993. – 145 с.

¹³ Священко З. В. Розвиток чорної металургії на Уманщині в першій половині I тис. н.е. / З. В. Священко // Вісник Дніпропетровського університету. – Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського університету, 2002. – С. 231 – 236. Священко З. В. Історія Уманщини (з найдавніших часів до середини XVII ст. : монографія / З. В. Священко. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2006. – 228 с.

¹⁴ Енциклопедія трипільської цивілізації : у 2-х т. / за ред. М. Ю. Відейка. – К., 2006. – Т. 2. – 656 с.

¹⁵ Археология Украинской ССР : библиографический указатель, 1918 – 1980 / сост. И. Г. Шовкопляс, Н. Г. Дмитриенко ; отв. ред. И. И. Артеменко ; АН УССР, Центр. научн. библиотека им. В. И. Вернадского. – К. : Наукова думка, 1989. – 560 с.

¹⁶ Відейко М. Ю. Трипільські протоміста : історія досліджень / М. Ю. Відейко ; НАН України, Інститут археології. – К. : Академперіодика, 2002. – 144 с.: іл. – Бібліогр. : с. 127 – 142.

¹⁷ Боровой С. Я. До хронології історії гайдамаччини / С. Я. Боровой // Український історичний журнал. – 1968. – № 9. – С. 117. Гуржій І. О. Визначна подія в історії українського народу : (до 200-річчя Коліївщини) / І. О. Гуржій, В. М. Кулаковський // Український історичний журнал. – 1968. – № 7. – С. 58 – 66.

¹⁸ Мірчук П. Коліївщина. Гайдамацьке повстання 1768 р. / П. Мірчук. – Нью-Йорк: Наукове товариство імені Т. Шевченка, 1973 р. – 319 с.

¹⁹ Дичаров З. Зовущие на подвиг / З. Дичаров // Правда. – 1971. – 22 апреля. – С. 4.

²⁰ Яворівський В. «Искра» в пам'яті Умані / В. Яворівський // Вітчизна. – 1975. – № 12. – С. 154 – 159.

²¹ Тарнавский В. Музей «Искры» в Умане / В. Тарнавский // Красная звезда. – 1980. – 28 февраля. – С. 4.

та опубліковано понад 100 наукових, науково-популярних статей, нарисів та краєзнавчих розвідок про постать Г. Ю. Храбана.

Першу спробу комплексного дослідження життєвого та наукового шляху історика здійснив І. І. Кривошея²².

Аналіз поглядів дослідника та окремих віх його життєвого шляху найбільш глибоко охарактеризував колишній учень Григорія Юхимовича П. М. Шморгун²³, який, оцінюючи монографію «Спалах гніву народного», сприймав автора не як краєзнавця-аматора, а як фахівця-дослідника, що добре знався на архівних першоджерелах та літературі з XVIII ст. до наших днів. Монографія Г. Ю. Храбана, на його думку, перша і найповніша, найдетальніша, документально обґрунтована розповідь про повстання українських селян.

На окрему увагу заслуговують публікації з окресленої проблеми і голови Черкаської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців В. М. Мельниченка²⁴. Предметом аналізу автора стали життєвий шлях, дослідницько-пошукова, музейна та пам'яткоохоронна діяльність Г. Ю. Храбана. О. М. Мельниченко²⁵, М. В. Поставнича²⁶ підкреслювали виключно важливу роль у дослідницько-пошуковій і науковій роботі по написанню тому «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область» уманського краєзнавця.

²² Кривошея І. І. Краєзнавець Уманщини Г. Ю. Храбан / І. І. Кривошея // Матеріали Першої заочної наукової конференції з питань генеалогії і біографіки, присвяченої 160-річчю з дня народження О. М. Лазаревського. – Вінниця, 1994. – С. 48 – 49.

²³ Шморгун П. М. Г. Ю. Храбан – історик Черкаського краю / П. М. Шморгун // VII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність». – Київ : Рідний край, 1995. – С. 432 – 434.

²⁴ Мельниченко В. М. Історичне краєзнавство : навч. пос. для студ. історичного факультету / В. М. Мельниченко. – Черкаси : Видавництво Черкаського Національного університету, 2002. – 130 с. Мельниченко В. М. Історичне краєзнавство на Черкащині : минуле і сучасність / В. М. Мельниченко // Педагогічний вісник. – 2002. – № 1. – С. 82 – 84. Мельниченко В. М. Краєзнавчі дослідження історії міст і сіл Черкащини у 90-х роках ХХ ст. : (історіографічний аспект) / В. М. Мельниченко // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2001. – Вип. 27. – С. 102 – 104. – (Серія «Історичні науки»). Мельниченко В. М. Науково-пошукова діяльність Г. Ю. Храбана в контексті становлення краєзнавчого руху на Черкащині / В. М. Мельниченко // Григорій Юхимович Храбан – археолог, історик України та краєзнавець Уманщини : (105-та річниця з дня народження Г. Ю. Храбана). – Умань : Софія, 2007. – С. 20 – 24. Мельниченко В. М. 50-річчя Черкаської області : здобутки та проблеми розвитку історичного краєзнавства / В. М. Мельниченко // Черкащина в контексті історії України : матеріали Першої науково-краєзнавчої конференції Черкащини : (до 50-річчя утворення Черкаської області). – Черкаси : Ваш дім, 2004. – С. 14 – 25.

²⁵ Мельниченко О. В. Розвиток музейної справи на Черкащині в 1950 – 1960-х рр. / О. В. Мельниченко // Черкащина в контексті історії України : матеріали Першої науково-краєзнавчої конференції Черкащини : (до 50-річчя утворення Черкаської області). – Черкаси: Ваш дім, 2004. – С. 340 – 345.

²⁶ Поставнича М. В. Музеї Черкащини як центри історико-краєзнавчої роботи у 50 – 60-х роках ХХ ст. / М. В. Поставнича // Збірник наукових праць Харківського педагогічного університету імені Г. Сковороди. – Харків, 2002. – Вип. 9. – С. 121 – 124. – (Серія «Історія і географія»). Поставнича М. В. Григорій Храбан – краєзнавець і педагог / М. В. Поставнича // Краєзнавство Черкащини : збірник. – Черкаси, 2002. – С. 98 – 100. Поставнича М. В. Історико-краєзнавча робота на Черкащині у 50 – 70-х роках ХХ ст. / М. В. Поставнича // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2001. – Вип. 27. – С. 104 – 108. – (Серія «Історичні науки»).

Основним методом сталінської модернізації суспільства 30-х років ХХ ст. став політичний терор, за допомогою якого тоталітарний режим розв'язував соціально-економічні та національно-культурницькі проблеми. Жертвами масових репресій стали педагоги всіх категорій – від вихователя дошкільного закладу до професора, а також керівники освітніх установ²⁷. Широкий доступ до архівних документів дав можливість В. Данилейченку та С. Кривенку²⁸ виявити невідомі факти життя Г. Ю. Храбана, піддати їх науковому осмисленню на нових методологічних засадах, вільних від класово-партійних стандартів, відновити правду про його історико-краєзнавчий пошук, здійснити наукову реабілітацію чесного імені одного із сподвижників вітчизняного краєзнавства. Дослідники ввели в науковий обіг матеріали раніше закритої слідчої справи з архівів СБУ, показали через які репресії і гоніння пройшов Г. Ю. Храбан у 30 – 50-ті роки ХХ ст.

Невід'ємною складовою вітчизняної історичної науки сьогодні є краєзнавство як синтетична галузь знань комплексного дослідження краю. У першому томі довідника «Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю)»²⁹, що вийшла друком у 2003 р. під редакцією П. Т. Тронька, серед 400 сподвижників сучасного краєзнавчого руху України представлений і Г. Ю. Храбан. Його ім'я вписано і до біо-бібліографічного словника відомих краєзнавців Черкащини³⁰.

Лише з відзначенням 100-річчя³¹ та 105-ї річниці³² з дня народження Г. Ю. Храбана почалося систематичне вивчення життєвого шляху та наукової спадщини історика із широким залученням архівних матеріалів.

Отже, історіографічний аналіз наявних наукових, науково-популярних статей та краєзнавчих розвідок про непересічну постать Г. Ю. Храбана засвідчує, що для всіх публікацій характерна односторонність у висвітленні особи видатного історика. Головною концепцією цих праць була спроба показати окремі аспекти діяльності Григорія Юхимовича, не досліджуючи постать в цілому. Робилося все це на вузькій джерельній базі. Найменш вивченими залишаються його громадсько-політична діяльність, система наукових поглядів та внесок у розвиток української історичної науки. Поставлені в дослідженні проблеми і зумовлюють необхідність предметного вивчення обраної теми.

²⁷ Марочко В. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929 – 1941 рр.) / В. І. Марочко, Г. Хіллів. – К. : Наук. світ, 2003. – 301 [3] с.

²⁸ Данилейченко В. Храбан Григорій Юхимович / В. Данилейченко, С. Кривенко // Реабілітовані історією. Черкаська область: [у 4 т.] – Черкаси: Тясмин, 2006. – (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: у 27 т. /голов. редкол.: П. Тронько (голова) [та ін.]). – Кн. 4 / [обл. редкол.: Овчаренко М. С. (голова) та ін.]. – 2004. – С. 394 – 406.

²⁹ Краєзнавці України: (Сучасні дослідники рідного краю) : довідник. – К. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – 270 с.

³⁰ Пономаренко М. Ф. Краєзнавці Черкащини : біо-біографічний словник / М. Ф. Пономаренко. – Золотоноша, 2003. – 100 с.

³¹ Г. Ю. Храбан : до 100-річчя з дня народження : збірник статей та матеріалів. – Черкаси, 2002. – 60 с.

³² Григорій Юхимович Храбан – археолог, історик України та краєзнавець Уманщини : (105-та річниця з дня народження Г. Ю. Храбана). – Умань : Софія. – 2007. – 69 с.

Джерельна база представлена опублікованими та архівними матеріалами. У дисертації використано документи 13 архівних фондів, 5 архівосховищ України. Частина з них введена в науковий обіг вперше.

Документальні джерела дослідження складають різноманітні біографічні матеріали, документи громадських і наукових товариств та організацій, матеріали державних органів влади та офіційних установ, які можна класифікувати таким чином: 1) особисті документи Г. Ю. Храбана та епістолярна спадщина; 2) творчі матеріали історико-краєзнавчої роботи; 3) рецензії наукових установ на праці Г. Ю. Храбана та його рецензії; 4) документи, що стосуються громадської та педагогічної діяльності; 5) матеріали періодичних видань 1960-х – 1980-х рр.

Першорядне значення для реконструкції біографії дослідника мають актові матеріали та діловодна документація. Цей вид джерел має достовірну інформацію про життєвий та службовий шлях Г. Ю. Храбана. Так, в особовому фонді дослідника, що знаходиться на збереженні в Державному архіві Черкаської області (далі ДАЧО) зберігаються документи, що засвідчують факт навчання Г. Ю. Храбана в Київському державному педагогічному інституті імені М. Горького; на відділенні філософії заочної аспірантури Харківського інституту червоної професури (Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів), а також про його трудову діяльність (Ф. Р – 5624). Матеріали кримінальної справи по обвинуваченню Г. Ю. Храбана сконцентровані у фонді Управління Служби Безпеки України по Черкаській області (Ф. Р – 5625).

Одним із найбільш важливих джерел дослідження є епістолярна спадщина Г. Ю. Храбана, яку розділено на підвиди: а) особисте родинне листування; б) листи товаришів по заслання, приятельське листування (з друзями, колегами та однодумцями); в) листи до вищих посадових осіб та судових органів держави; г) листування з відомими науковцями, громадськими діячами, видавництвами, вітчизняними та зарубіжними науковими установами. Листи дослідника зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (Ф. 2214), в ДАЧО (ФФ. Р – 5624; Р – 2631; Р – 3990; Р – 4178; Р – 5586).

Важливе значення в дослідженні наукової діяльності Г. Ю. Храбана мають матеріали фондів Державного архіву Черкаської області та Наукового архіву Інституту археології НАН України, оскільки основний масив праць дослідника на сьогодні залишається невідомим широкому загалу. За проблемним підходом всі праці історика можна поділити на: 1) монографії; 2) нариси, статті, замітки; 3) матеріали, зібрані Г. Ю. Храбаном для своїх робіт; 4) переклади дослідника; 5) фотопозитиви та фотокопії документів; 6) картосхеми та малюнки археологічних знахідок. Особливо цінними для вивчення наукової діяльності Г. Ю. Храбана є ґрунтовні монографії – «Селянська війна на Україні 1768 – 1769 рр.», «Гайдамаччина», «Повстання і гайдамацький рух – дві різних форми класової боротьби селян на Правобережній Україні», «Рукотворна поема», «Черняхівські пам'ятники Уманщини» та цикл праць, присвячених важливим питанням розвитку археології, історії, історичного краєзнавства. У дисертаційному дослідженні проаналізовано понад 50 наукових праць Г. Ю. Храбана, що знаходяться в рукописах і відклалися переважно в особовому архівному фонді

дослідника (Ф. Р – 5624) в ДАЧО та в Науковому архіві Інституту археології НАН України (Ф. 12 і Ф. 73).

Численні наукові нариси, статті, замітки, що стали об'єктом аналізу, за їхнім характером та проблематикою умовно поділяються на такі групи: історичні, краєзнавчі, критичні. Їх аналіз дозволив глибше зрозуміти діяльність автора, охарактеризувати його наукові й суспільно-політичні погляди, життєву позицію.

Окрему групу джерел представляють рецензії, серед яких нами виділені: 1) рецензії на праці Г. Ю. Храбана провідних науковців – А. Г. Брайчевської, Л. Г. Мельника, В. А. Смоля, П. М. Шморгуна, В. Т. Фещенка, О. І. Тереножкіна; 2) рецензії, написані Г. Ю. Храбаном на історичний роман М. Глухенького «Коліївщина», зауваження дослідника до праці Я. Шульгіна «Коліївщина» та монографії Ф. Равіта-Гавронського «Історія гайдамацьких рухів», оцінка Григорієм Юхимовичем робіт про «Софіївку» О. Роготченка, оцінка ним історичної повісті П. Нанієва «Тричі продана». В окремий блок фонду виділені рецензії Г. Ю. Храбана і І. Кришовського на монографію О. П. Лоли «Гайдамацький рух на Україні 20 – 60 рр. XVIII ст.» та рецензії на роботи окремих авторів з історії Уманщини (Ф. Р – 5624).

Матеріали про громадську та педагогічну діяльність Г. Ю. Храбана зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління в м. Києві та стосуються участі історика у написанні тому «Історія міст і сіл. Черкаська область» (ФФ. 4633; Р – 4178), його діяльності на посаді директора педагогічного училища (Ф. Р – 5624), директора краєзнавчого музею (ФФ. 5116; Р – 2631) та голови Уманської районної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (Ф. 4760).

Комплексним видом джерел у вивченні громадської, наукової і просвітницької діяльності Г. Ю. Храбана виступила періодика 1960-х – 1980-х років, адже дослідник співпрацював із редакціями багатьох газет і журналів, які виходили на території України, СРСР та Польщі. На їх шпальтах він вмщував свої наукові статті, історичні оповідання, краєзнавчі розвідки. Найбільш активно Г. Ю. Храбан друкував праці з історії, археології, краєзнавства в часописах «Український історичний журнал», «Пам'ятники України», «Археологія», «Советская археология», «Материалы и исследования по археологии СССР», а також у газетах «Наше слово» (Республіка Польща), «Черкаська правда», «Молодь Черкащини», «Промінь комунізму», «Уманська зоря», «Соціалістичні лани».

Отже, аналіз історіографії та джерел доводить необхідність подальшої розробки проблеми. Усього під час дослідження було використано більше 250 архівних справ, що дозволило внести доповнення до біографії Г. Ю. Храбана, висвітлити різні аспекти його життя, встановити коло спілкування та наукові інтереси, дослідити не лише наукову, а й музейну, громадську, педагогічну діяльність.

У другому розділі – **«Формування світогляду та громадсько-педагогічна діяльність Г. Ю. Храбана»** досліджено біографію історика, висвітлено процес його формування як особистості, становлення наукових поглядів, педагогічну діяльність, простежено внесок у розвиток музейної, пам'яткоохоронної та краєзнавчої роботи.

На основі численних і різноманітних джерел реконструйовано біографію дослідника, встановлено, що суттєвий вплив на формування світогляду, громадянської позиції діяча справили родинне виховання, роки навчання в гімназії та суспільно-політичні процеси в Україні ХХ ст.

Народився Григорій Юхимович Храбан 9 травня (26 квітня) 1902 р. в селі Великий Молодьків Пищівської Волості Новоград-Волинського повіту Волинської губернії в сім'ї селянина-середняка. Навчався в гімназії, вивчав латинь, французьку і німецьку мови, а за білопольської окупації опанував і польську. Був активним учасником товариства «Просвіта». У 1925 році Григорій Юхимович став кандидатом, а у липні 1926 року – членом КП(б)У. Постійний потяг до знань, прагнення підвищення свого інтелектуального рівня і постійний науковий пошук спонукали Григорія Юхимовича у 1932 р. вступити до заочної аспірантури столичного Харківського інституту червоної професури (Всеукраїнська асоціація марксистсько-ленінських інститутів) на відділення філософії. Навчання закінчити не вдалося тому, що у 1934 р. інститут було розформовано.

Був двічі репресований (1938 і 1950 рр.) по звинуваченню в членстві в «українській буржуазно-націоналістичній організації». Вісім років покарання Григорій Юхимович Храбан відбував в Усольтабі на території сучасної Пермської області (Росія) та шість років у Красноярському краї на вічному поселенні. Після повернення із заслання брав активну участь у громадському житті міста, проводив велику науково-дослідну та історико-краєзнавчу роботу.

Окрему увагу в дисертації приділено діяльності Г. Ю. Храбана на посаді директора Уманського краєзнавчого музею, простежено зусилля дослідника по збереженню та популяризації української історико-культурної спадщини.

У багатогранній громадській діяльності Г. Ю. Храбана особливе місце посідала робота по збереженню, охороні та використанню пам'яток історії та культури. У грудні 1966 року Г. Ю. Храбан став делегатом Установчого республіканського з'їзду Українського товариства охорони пам'яток історії та культури в м. Києві. Його було обрано першим головою Уманської районної організації цього товариства.

Плідною була діяльність дослідника над створенням тому «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область». Він був членом обласної редакційної колегії, автором нарисів про села Бабанка, Ладжинка, нарису про Уманський район, редагував довідки по всі села району, брав активну участь у збиранні архівних матеріалів. Разом із старшим науковим співробітником Інституту археології АН УРСР Є. В. Махно та краєзнавцями Черкащини опрацьовував матеріали з археології, що надходили до редколегії тому, а також був відповідальним за написання історії Умані та Уманщини, консультантом для інших районів. Завдяки копіткій діяльності Г. Ю. Храбана, 21 нарис було своєчасно ним прорецензовано, зроблено кардинальне редагування з погляду відповідності фактичній історії і забезпечено належний науковий апарат цих нарисів.

Педагогічна діяльність Г. Ю. Храбана супроводжувала все життя. Він був талановитим педагогом-наставником, поширювачем історичних знань, блискучим лектором. Трудову діяльність розпочав у 1920 р. вчителем початкової школи.

У 1931 році Григорій Юхимович закінчив Київський інститут соціального виховання (нині Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова). У цей період він призначається завідуючим кабінету політичної освіти Коростенського райкому партії та читає лекції з політичної економії та діамату у новоутвореному місцевому педагогічному технікумі.

У 1934 році Григорія Юхимовича за пропозицією Київського обкому партії було призначено директором Уманського педагогічного технікуму. В Умані йому довелося за сумісництвом викладати політекономію в педагогічному інституті. Після призначення Г. Ю. Храбана на посаду директора відразу з'явився результат: уже за підготовку до початку нового 1934 – 1935 навчального року Уманський педагогічний технікум було визнано переможцем у Всесоюзному конкурсі, оголошеному «Учительською газетою», відзначено і премійовано.

Уманським райкомом партії Г. Ю. Храбана було призначено на посаду завідуючого Уманським райвідділом народної освіти, який він очолював протягом 1936 – 1937 рр., а в 1938 р. – заступником директора Уманського учительського інституту (по заочній освіті).

Повернувшись із заслання і не отримавши дозволу на педагогічну діяльність, Г. Ю. Храбан продовжував підтримувати тісні зв'язки зі школою перебуваючи на посаді директора краєзнавчого музею. Ним було розроблено «Вказівки по збору музейних матеріалів та вивченню історії свого села (міста) шкільними краєзнавчими (історичними) гуртками», велику увагу надавав він екскурсіям, які були б ретельно продумані і пропонував їх ввести до навчального плану, розробив маршрути літніх походів для школярів місцями революційної, бойової і трудової слави. Змістовністю відзначалися лекції Григорія Юхимовича, які він читав студентам Уманського педагогічного інституту з курсу археології та історії первісного суспільства. Студенти заочної форми навчання під його керівництвом проводили археологічні розвідки, як практичні заняття.

Отже, насичений життєвий шлях, який пройшов Г. Ю. Храбан, засвідчує його відданість справам, якими займався. Активна громадська діяльність науковця сприяла вихованню патріотичних почуттів та піднесенню загального рівня громадської культури українського суспільства. Своєю педагогічною діяльністю він докладав неабияких зусиль для розбудови освіти.

У третьому розділі – **«Наукова спадщина Г. Ю. Храбана»** проаналізовано проблематику та ступінь розробки питань, досліджуваних істориком, охарактеризовано його науково-пошукову діяльність та дослідницьку методику, зроблено джерелознавчий аналіз наукової спадщини.

Знайдені археологічні пам'ятки на території Уманщини за часом їх створення Г. Ю. Храбан поділяв на пам'ятки періоду палеоліту, трипільської культури, віку бронзи, білогрудівської культури, скіфського часу, зарубинецької культури, черняхівської культури, пам'ятки слов'ян VII – IX ст. Важливим напрямком археологічних досліджень Г. Ю. Храбана була трипільська культура. Знайдені ним поселення мали площу понад 400 гектарів кожне. Ще в 1970 р. уманський археолог прогнозував, що археологічні дослідження на Черкащині повинні розкрити ще не відомі для світу сторінки історії, і не виключав, що на території цієї області був осередок такої ж високої цивілізації, як у Месопотамії.

Завдяки дослідницьким старанням Г. Ю. Храбана на початку 1960-х років на Уманщині було відкрито 16 ранньослов'янських пам'яток, про які в літературі не було жодних відомостей. Провідні фахівці Інституту археології АН УРСР підкреслювали, що дослідницька робота Г. Ю. Храбана має вагу не тільки для історії Уманщини. Вона далеко виходить за межі краєзнавчої роботи і має велике наукове значення. За період розвідок з 1959 по 1967 рр. Григорієм Юхимовичем було виявлено 748 нових археологічних пам'яток, 59 було досліджено повторно. Серед цих пам'яток лише 32 згадувалося в літературі до 1958 р., а решта 716 дослідником було виявлено вперше. Г. Ю. Храбан підтримував систематичні зв'язки з Інститутом археології Академії наук УРСР, виступав на засіданнях відділу слов'янської археології з важливими повідомленнями про результати своїх розвідок.

Близько тридцяти років свого життя Григорій Юхимович потратив на глибоке дослідження народно-визвольного повстання 1768 – 1769 рр. в Україні, що увінчалось виданням монографії «Спалах гніву народного». У Державному архіві Черкаської області робота дослідника «Селянська війна на Україні в 1768 – 1769 рр.» представлена у двох машинописних варіантах. Вперше в українській історіографії маємо повне найбільш правдиве висвітлення подій повстання із залученням широкої джерельної бази. В ході свого дослідження Г. Ю. Храбан використав понад 500 друкованих джерел і близько 200 архівних справ. Знання автором літератури кількома мовами дало йому можливість критично використати величезний фактичний матеріал, ввести в науковий обіг нові відомості, отримані з архівних документів.

Творчо застосувавши диференціацію форм народної боротьби, автор переконливо довів, що селянське повстання і гайдамацький рух – не одна, а дві різні форми боротьби селян в Україні XVIII ст. Історик вважав недоцільним вживання назви «Коліївщина» щодо повстання і довів, що цю назву не вживали учасники руху. Для події 1768 – 1769 рр. в Україні дослідник застосовував справді науковий термін – селянська війна.

На думку Г. Ю. Храбана, це повстання мало всі ознаки селянської війни з чіткою програмою та державницькими планами. Історик першим запропонував періодизацію повстання, в ході якого виділяв три етапи. Перший етап окреслив періодом другої половини травня – першої половини липня 1768 р., це був період, коли повстання очолював Максим Залізняк. Дослідник переконливо довів, що селянська війна не закінчується після захоплення ватажків – М. Залізняка і І. Гонти, а переходить у другий етап, який припадає на липень – грудень 1768 р., і третій – на січень-квітень 1769 р. Замислюючись над періодизацією всього національно-визвольного руху в Україні, дослідник підкреслював, що це була вже третя селянська війна за буремний період в історії українського народу, який припав на XVII – XVIII ст.: Національно-визвольна війна 1648 – 1657 рр., повстання 1702 – 1704 рр. під проводом С. Палія, як перехід від козаччини до гайдамаччини і народно-визвольне повстання 1768 – 1769 рр.

Дослідник вказував, що майже вся територія Правобережної України, на якій не перебували російські та польські королівські війська, була охоплена повстанням. Влада шляхти була ліквідована на території близько 35 тис. кв. км.

Істориком було створено «Картосхему охоплення повстанням території «польської» України». Г. Ю. Храбан документально спростував твердження, які супроводжують всі дослідження, про «уманську різню» та нечувані жертви серед населення.

Монографія Г. Ю. Храбана «Спалах гніву народного» і донині залишається неперевершеною працею, яка має величезне значення для подальшого вивчення теми селянської війни XVIII ст. в Україні.

Значною була робота Г. Ю. Храбана у сфері краєзнавства. Об'єктом його дослідження є історична територія Уманщини, під якою автор розумів землі, що протягом майже 400 років виступали під такою назвою. Проведений аналіз документів дозволив досліднику стверджувати, що поселення «Умись» існувало ще за часів Київської Русі, тобто в XIII ст. Г. Ю. Храбан рішуче відкидав цивілізаторську роль поляків на українських землях, зокрема на Уманщині.

Таким чином, в ході дослідження доведено, що вивчення архівних джерел, публікацій та всебічний аналіз літератури згідно з методологічними прийомами історичної критики складала для Г. Ю. Храбана першооснову усіх наукових напрацювань з історії України та історичного краєзнавства. Яскравим вираженням його наукового пошуку було дослідження історії виникнення міста Умані та особливостей перебігу історичних процесів на території краю, дослідження історії створення всесвітньовідомого дендрологічного парку «Софіївка» та долі його творців. У дослідженні проаналізовано творчий доробок Г. Ю. Храбана з теми «Шевченко і Умань», революційні події та події Великої Вітчизняної війни на території краю.

Величезний документальний матеріал, зібраний, вивчений та частково опублікований дослідником, зробив неоціненну послугу українській історичній науці та може бути корисним і сучасним історикам.

У **висновках** викладено результати дослідження, обґрунтовано положення, основний зміст яких виноситься на захист:

– Відсутність у вітчизняній історіографії дослідження наукової та громадсько-педагогічної діяльності Г. Ю. Храбана зумовила неможливість створення об'єктивної та цілісної картини його життя та діяльності. Всі попередні дослідники висвітлювали його діяльність переважно на ниві археології та краєзнавства. Недостатньо уваги приділялося педагогічній і громадській роботі Григорія Юхимовича, зовсім не вивчалися приватне життя, роки, проведені на засланні, науковий доробок, комплексно не було проаналізовано творчу спадщину дослідника. Сукупність матеріалів, зібраних у результаті пошукової роботи, є достатньо репрезентативними для розв'язання поставлених у роботі завдань.

– Становлення Г. Ю. Храбана як особистості, характер його наукових зацікавлень, напрямів освітньої і суспільної діяльності визначалися його походженням, роками навчання в гімназії, соціокультурною ситуацією та політичними подіями, що відбувалися в Україні у XX ст. Висвітлення біографії Г. Ю. Храбана дало підстави скорегувати його характеристику попередніми дослідниками. Аналіз приватного та публічного життя історика дозволив визначити й охарактеризувати основні віхи його біографії. В основу періодизації покладено географічний критерій та виділено такі етапи: новоградволинський

(1902 – 1934), перший уманський (1934 – 1938), пермський (1938 – 1946), другий уманський (1946 – 1950), красноярський (1950 – 1956), третій уманський (1956 – 1990), які розкривають концептуальні засади його світогляду, залежно від науково-дослідницького, педагогічного, громадсько-просвітницького і краєзнавчого напрямів суспільної діяльності. Визначено і узагальнено відомі й введено в науковий обіг нові матеріали та малоз'ясовані факти біографії Григорія Юхимовича Храбана.

– Дослідження наукової біографії Г. Ю. Храбана дозволило визначити пріоритетні напрями його творчості: археологія, давня історія України, історія повстання 1768 – 1769 рр. на Україні, історія Уманщини від найдавніших часів, історія створення дендрологічного парку «Софіївка», «Шевченко і Умань», революційні події та події Великої Вітчизняної війни на території Уманщини, біографістика, бібліографічна діяльність. Праці дослідника відзначалися широкою джерельною базою.

З дозволу Інституту археології АН УРСР протягом 1959 – 1967 рр. брав участь в археологічних розвідках на території Черкаської, Кіровоградської, Вінницької та Житомирської областей. Великого значення у своїй науковій діяльності вчений надавав саме опрацюванню матеріалів із історії східноpodільського регіону, активно використовував у власних публікаціях і популяризував документи архівних установ України, Росії, Литви, Польщі. Працюючи з історичними джерелами, дослідник застосовував методи текстологічного, порівняльного, критичного аналізу, виявляв актуальні, ще не вивчені проблеми.

Активною була педагогічна і громадська діяльність Г. Ю. Храбана, який, викладаючи у навчальних закладах Житомирщини та Уманщини, виголошуючи публічні лекції з минувшини краю, оприлюднюючи в періодиці численні праці, статті й рецензії з актуальних питань археології та історії України, беручи активну участь у формуванні краєзнавчого музею, зробив чимало для збереження історичної спадщини і поширення культурно-освітніх знань. Він активно співпрацював із різними громадськими, науковими та освітніми організаціями. Важливою віхою в житті Г. Ю. Храбана стала робота над матеріалами тому «Історія міст і сіл. Черкаська область». Вагомим був внесок Григорія Юхимовича на посаді голови Уманської районної організації Українського товариства охорони пам'яток історії і культури. Протягом тривалого часу Г. Ю. Храбан був позаштатним кореспондентом газет «Уманська зоря» та «Черкаська правда», де вів рубрики «Славні люди Черкащини», «Герої-визволителі», «Герої-танкісти», «Прочитайте цю книгу». Готував матеріали на історичну тематику для радіо. З 1975 р. Григорій Юхимович очолював раду ветеранів при міськкомі партії.

– На вибір життєвої стратегії Г. Ю. Храбана мали вплив успішні приклади інших самореалізацій, а спілкування з непересічними особистостями скорегувало його світогляд. Історик активно співпрацював з тогочасними українськими вченими, краєзнавцями, письменниками на тлі регіонального дослідження історії України. Особливо активними були його стосунки з відомими науковцями в галузі археології – А. Г. Брайчевською, В. С. Кропоткіним, Е. О. Симоновичем, Є. В. Махно. Важливими для нього були творчі дискусії з В. В. Грабовецьким, В. Т. Пашуто, О. С. Компан, В. В. Мавродіним, Ф. Т. Шевченком,

П. М. Шморгуном. Не байдужість до правдивого висвітлення історії у художніх творах породила творчу дискусію з відомими письменниками К. К. Грибом, Л. І. Смілянським, М. Й. Сиротюком, В. Т. Титаренком, І. В. Шпитковським.

– Активна участь в організації та проведенні археологічних досліджень на території історичної Уманщини та сусідніх із нею областей сприяла створенню ним ряду оригінальних праць «Археологічне вивчення краю», «Черняхівські пам'ятки Уманщини», «Чорноліська культура на Уманщині», «Ранньослов'янські пам'ятники на Уманщині», «Уманщина за найдавніших часів» та карт археологічних поселень.

Поклавши в основу усіх своїх значних історико-краєзнавчих праць відображення складних процесів історико-культурного, соціально-економічного і політичного життя України від найдавніших часів, Г. Ю. Храбан створив достовірні й об'єктивні дослідження, які базувалися на архівних та раритетних документальних джерелах, особистих наукових розвідках, відзначалися достовірністю викладеного матеріалу і слугують вартісним джерелом для сучасних регіональних історико-краєзнавчих досліджень – «Селянська війна на Україні 1768 – 1769 рр.», «Повстання і гайдамацький рух – дві різні форми класової боротьби селян на Правобережній Україні у XVIII ст.», «Гайдамаччина», «Сад-поема», «Графиня Софія Потоцька (на кого працювали кріпаки Уманщини)», «Тричі продана (Софія Потоцька)», «Рукотворна поема», «Огляд архівних першоджерел і основної літератури з історії «Софіївки», «Історична основа поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки», «Історія м. Умані до 1917 р.», «Уманська операція військ 2-го Українського фронту», путівники «Умань». Дані, отримані в результаті наукової роботи, Григорій Юхимович публікував в «Історії міст і сіл Української РСР. Черкаська область», у 15 томі «Української Радянської Енциклопедії», «Шевченківському словнику», у журналах «Археологія», «Советская археология», «Материалы и исследования по археологии СССР», «Український історичний журнал», газетах «Черкаська правда», «Уманська зоря», «Промінь комунізму», «Соціалістичні лани».

– Вивчення наукової біографії Г. Ю. Храбана дає змогу твердити про багатогранність його наукових інтересів. Дослідження історика мали новаторський характер і залишаються актуальними і до сьогодні. Йому належить близько 190 наукових праць – це монографії, нариси, статті, рецензії, які охоплюють проблеми із різних галузей знань історичної науки. Більшість його наукових розвідок залишаються неопублікованими і знаходяться в рукописах на збереженні в Науковому архіві Інституту археології НАН України та Державному архіві Черкаської області у фонді особового походження дослідника. Г. Ю. Храбан зробив вагомий внесок у розвиток вітчизняної історичної науки і заслуговує на почесне місце в українській історіографії.

Отже, реконструкція життєвого шляху й культурно-наукової, громадської та педагогічної діяльності Г. Ю. Храбана переконливо свідчить, що він був одним із помітних і оригінальних представників української інтелігенції другої половини XX ст., який зробив реальний внесок у поступ української національної справи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Сокирська В. В. Революція 1905 – 1907 рр. в краєзнавчих дослідженнях Г. Ю. Храбана / В. В. Сокирська // Історичні і політичні дослідження : матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Революція 1905 – 1907 рр.: погляд через століття». – Донецьк : Видання ДНУ, 2005. – № 3/4 (25/26). – С. 95 – 100.
2. Сокирська В. В. Краєзнавча та пам'яткоохоронна діяльність Г. Ю. Храбана / В. В. Сокирська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2006. – Вип. XI. – С. 374 – 378. – (Серія «Історія»).
3. Сокирська В. В. Архівний фонд Г. Ю. Храбана / В. В. Сокирська // Південний архів : історичні науки : зб. наук. праць. – Херсон, 2006. – Вип. XXII. – С. 119 – 125.
4. Сокирська В. В. Особливості впровадження століпінської аграрної реформи на Уманщині в дослідженнях Г. Ю. Храбана / В. В. Сокирська // Український селянин : зб. наук. праць / за ред. А. Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького, 2006. – Вип. 10. – С. 20 – 22.
5. Сокирська В. В. Археологічні дослідження Г. Ю. Храбана / В. В. Сокирська // Література та культура Полісся. Історія та культура Полісся у загальноукраїнському контексті / відп. ред. і упор. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Видавництво НДУ імені М. Гоголя, 2007. – Вип. 36. – С. 313 – 318.
6. Сокирська В. В. Антифеодальне національно-визвольне повстання 1768 – 1769 рр. в дослідженнях Г. Ю. Храбана / В. В. Сокирська // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : зб. наук. статей. – К. : ХІК, Часи козацькі, 2005. – Вип. 14. – С. 374 – 378.
7. Сокирська В. В. Тема Великої Вітчизняної війни в дослідженнях Г. Ю. Храбана / В. В. Сокирська // Черкащина в контексті історії України : матеріали Другої науково-краєзнавчої конференції Черкащини (до 60-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.). – Черкаси: Ваш дім, 2005. – С. 154 – 160.
8. Сокирська В. В. Використання краєзнавчих студій Г. Ю. Храбана у навчально-виховному процесі / В. В. Сокирська // Формування національних та загальнолюдських цінностей на заняттях історії та суспільних дисциплін : зб. статей. – Ніжин : Видавництво НДУ імені М. Гоголя, 2006. – С. 116 – 125.
9. Сокирська В. В. Події Національно-визвольної революції XVII ст. на Уманщині у краєзнавчих розвідках Г. Ю. Храбана / В. В. Сокирська // Нові дослідження козацької доби в Україні : зб. наук. статей. – К. : ХІК, Часи козацькі, 2006. – Вип. 15. – С. 209 – 213.
10. Сокирська В. В. Проблема заснування міста Умані в дослідженнях Г. Ю. Храбана / В. В. Сокирська // Малі міста на історичній мапі України: проблеми збереження історико-архітектурної спадщини : збірник наукових праць. – Умань : Софія, 2007. – С. 188 – 194.
11. Сокирська В. В. Життєві та наукові віхи біографії Г. Ю. Храбана / В. В. Сокирська // Григорій Юхимович Храбан – археолог, історик України та краєзнавець Уманщини (105-та річниця з дня народження Г. Ю. Храбана) : зб. наук. статей. – Умань : Софія, 2007. – С. 5 – 18.

АНОТАЦІЇ

Сокирська В. В. Наукова та громадсько-педагогічна діяльність Г. Ю. Храбана (1902 – 1990 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2008.

Дисертація є першим в українській історіографії комплексним дослідженням наукової, громадської та педагогічної діяльності Григорія Юхимовича Храбана. У праці проаналізовано стан вивчення проблеми, використано широке коло опублікованих та архівних джерел, значну частину яких введено до наукового обігу вперше. Виявлено фактори, що вплинули на формування особистісного світогляду і громадянської позиції Г. Ю. Храбана, здійснено періодизацію його життя і творчості. Важливе місце відведено громадській діяльності історика та визначенню його ролі і місця в організації музейної, пам'яткоохоронної та краєзнавчої роботи. Детально розглянута участь Г. Ю. Храбана у підготовці матеріалів до написання тому «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область». Висвітлено співпрацю історика з провідними науковими установами, діячами науки та літератури. Особливу увагу приділено аналізу внеску дослідника у розвиток історичної науки. Доведено, що дослідження Г. Ю. Храбана мали новаторський характер і є важливою складовою загального контексту історії України другої половини ХХ ст.

Ключові слова: Г. Ю. Храбан, Уманщина, музейна діяльність, громадська діяльність, краєзнавство, археологія, історія.

Сокирская В. В. Научная и общественно-педагогическая деятельность Г. Е. Храбана (1902 – 1990 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2008.

Диссертация посвящена комплексному рассмотрению жизненного пути, научной и общественно-педагогической деятельности известного историка второй половины ХХ в. Г. Е. Храбана. Подчеркнуто, что многогранная деятельность исследователя не была предметом специального изучения исторической науки.

На основе архивных и библиографических изысканий была воссоздана биография Г. Е. Храбана, введены в научный оборот ранее неизвестные архивные документы, осуществлен комплексный анализ научных работ деятеля. Проанализированы основные факторы формирования его исторического, общественно-политического мировоззрения, процесс становления и трансформация его научных интересов и теоретико-методологической базы исследований на разных этапах его деятельности.

Г. Е. Храбан сформировался как историк благодаря постоянному интересу к знаниям, самообразованию, владению иностранными языками.

В диссертации определены приоритетные направления научной работы Г. Е. Храбана, охарактеризована его научно-поисковая деятельность и исследовательская методика, сделан историографический и источниковедческий анализ научного наследия историка. Подчеркнуто, что диапазон его научных интересов был чрезвычайно широким и разнообразным.

В работе особое внимание уделено месту и роли Г. Е. Храбана в процессе становления и развития Уманского краеведческого музея и на посту председателя Уманской районной организации Украинского общества охраны памятников истории и культуры. Установлено, что Г. Е. Храбан выступал инициатором расширения научно-исследовательской деятельности музея, организации археологического изучения края, формирования фондовой коллекции, работы в архивах для пополнения научно-вспомогательного фонда, встреч с выдающимися людьми, осуществлял презентацию деятельности музея в средствах массовой информации. Именно в 1950-х годах, благодаря деятельности Григория Ефимовича Храбана, на Уманщине состоялось возрождение общественного изучения истории края в условиях десталинизации и либерализации через разные формы музейной и поисковой работы.

Большое внимание в диссертационном исследовании уделено участию Г. Е. Храбана в подготовке материалов в написании тома «История городов и сел Украинской ССР. Черкасская область».

В работе отражена педагогическая деятельность Г. Е. Храбана на должности учителя сельской школы, директора педагогического училища, преподавателя педагогического института, заведующего районным отделом народного образования. Он уделял большое внимание поисковой деятельности учеников, их самообразованию.

В ходе исследования показано сотрудничество Г. Е. Храбана с выдающимися учеными – А. Г. Брайчевской, В. В. Грабовецким, В. С. Кропоткиным, Э. А. Симоновичем, Е. В. Махно, В. Т. Пашуто, О. С. Компан, В. В. Мавродиным, Ф. Т. Шевченко, П. М. Шморгуном и писателями К. К. Грибом, Л. И. Смелянським, М. И. Сиротюком, В. Т. Титаренко, И. В. Шпитковским.

Особое внимание в диссертационном исследовании уделено научной деятельности Г. Е. Храбана. Проанализирован вклад историка в развитие археологии, истории Украины, исторического краеведения. Отмечен его значительный вклад в археологические исследования, найденные и изученные им 748 памятников относились к периоду палеолита, трипольской культуре, эпохе бронзы, белогрудовской культуре, скифским временам, зарубинецкой, черняховской культурам, славянским поселениям. Подчеркнуто, что Г. Е. Храбан создал достоверные исследования по истории, которые базировались на архивных источниках, личных научных изысканиях, значительная часть которых находится в рукописи и неизвестна в широких научных кругах.

Творческое наследие и деятельность Г. Е. Храбана является важной составной частью общего контекста истории Украины второй половины XX века. Ценным для исторической науки является то, что на примере биографии Г. Е. Храбана автор раскрывает одну из важнейших сторон жизни и деятельности национальной интеллигенции в условиях тоталитарного государства.

Ключевые слова: Г. Е. Храбан, Уманщина, музейная деятельность, общественная деятельность, краеведение, археология, история.

Sokyrska V.V. H. Y. Hraban's research and social-pedagogical activity (1902 – 1990). –Manuscript.

Thesis for the scientific degree of a Candidate of Historical Sciences. Speciality 07.00.01 – The History of Ukraine. – National M. Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2008.

The thesis is the first complex survey of H. Y. Hraban's research, social and pedagogical activity in Ukrainian historical studies. It has analyzed the way the subject is researched using a wide range of previously published and archive sources most of which have been introduced into scientific circulation. It has outlined the factors which influenced the formation of H. Y. Hraban's personal outlook and social position as well as defined the stages of his life and activities. It places a great emphasis on the historian's social activities as well as defining his role in the organization of museum, sights preserving, and local history work. The thesis supplies a detailed analysis of Hraban's part in preparing materials for writing the volume „The History of Cities and Villages of Ukrainian SSR. Charkas Region". It shows the historian's cooperation with research institutions, scientists and writers. Special attention has been paid to the researcher's contribution to the development of historical studies. It has been proved that H. Y. Hraban's research has had an innovative character and has made an important component of the general context of Ukraine's history in mid-late 20th century.

Key words: H. Y. Hraban, Uman area, museum activity, social activity, local history, archaeology, history.